

Modern Krizin Edebiyattaki Yansıması Goethe ve Dostoyevski The Reflection of the Modern Crisis in Literature: Goethe and Dostoyevsky

Büşra ESEN*

Öz

Bu çalışma, modernite kavramının yaşattığı krizi edebiyat sosyolojisi alt disiplini özelinde ele almaktadır. Makale edebiyat sanatını araç kılan bir sosyolojik analizi amaçlar. Çalışma, Goethe'nin Faust metni ile Dostoyevski'nin Yeraltından Notlar metninin karşılaştırmalı bir tartışmasını yapmaktadır; böylelikle Goethe ve Dostoyevski'nin iki temel metnine odaklanmaktadır. Çalışmanın temel hedefi edebiyat metinlerinin insanın ve toplumun yaşadığı tüm olaylara ışık tutması itibarıyla, edebi metinlerin sosyolojik boyutunu tartışmaktır. Edebi metinler ile yazıldığı dönem arasında ince bir bağ vardır aynı zamanda metinleri oluşturan yazarlarda dönemin koşullarından etkilenmiş olup, bu koşulları eserlerinde tartışmaktadırlar. Çalışmada Batı edebiyatının iki ünlü yazarının seçilmesinin en önemli sebebi; metinlerinde modern yaşamın ruhsal çok anlamlılığının yansımalarını vurgulamalarıdır. Modern insanın, tinsel bunalımının aktarıldığı bu kitapların anlamlandırılıp yorumlanabilmesi büyük önem arz etmektedir. Modernitenin oluşturduğu krize yönelik yazılan bu kitaplarda, betimlenen modern insanın sadece maddi güçlerle sınırlı olmadığı öne sürülmektedir. Modern insanın aynı zamanda dinsel, sanatsal, politik, moral ve felsefi değerler ile de çevrili olduğu ifade edilmektedir. Bu metinler, modernite ile insanın sadece maddi güçlerle çevrilerek ruhunun yüceltilmesi konusundaki yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır. Seçilen eserlerde kahramanların karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara karşı olan tutumları, ne hissettikleri ve sorunlardan nasıl etkilendikleri ortaya konulmuştur. Yazınsal kahramanların modernite ile hesaplaşmaları düşünce, söylem ve davranışları aracılığı ile incelenmiştir. Bu makale modernitenin yaşattığı krizi ortaya koyan edebi eserleri sosyolojik analiz amacı ile kaleme alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Modernite, edebiyat, Goethe, Dostoyevski, sosyoloji.

Abstract

This study deals with the crisis caused by the concept of modernity in the sub-discipline of sociology of literature. The article aims at a sociological analysis that makes literary art a tool. The study makes a comparative discussion of Goethe's Faust text and Dostoevsky's Notes from Underground; thus, it focuses on the two main texts of Goethe and Dostoevsky. The main goal of the study is to discuss the sociological dimension of literary texts, as they shed light on all the events experienced by people and society. There is a fine connection between literary texts and the period in which they were written, and at the same time, the writers who composed the texts were affected by the conditions of the period and they discuss these conditions in their works. The most important reason for choosing two famous writers of Western literature in the study; their emphasis on the reflections of the spiritual polysemy of modern life in their texts. It is of great importance that these books, in which the spiritual crisis of modern people are conveyed, can be

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: besen817@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1782-2399

interpreted. In these books, written for the crisis created by modernity, it is argued that the modern man depicted is not limited to material forces. It is stated that modern man is also surrounded by religious, artistic, political, moral and philosophical values. These texts reveal the inadequacy of modernity and human being to sublimate his soul by being surrounded only by material forces. In the selected works, the problems faced by the heroes and their attitudes towards these problems, how they felt and how they were affected by the problems were revealed. The reckoning of literary heroes with modernity has been examined through their thoughts, discourses and behaviors. This article has been written with the aim of sociological analysis of literary works that reveal the crisis of modernity.

Keywords: Modernity, literature, Goethe, Dostoevsky, sociology.

Giriş

İnsanı anlamının ve dünyasını anlamlandırmanın en doğru yollarından biri edebiyat metinleridir. İnsanın doğasını, psikolojik ve fiziki yönlerini bir nakış gibi işleyen ve ondan sanat eseri meydana getiren şairler, edebiyatçılar ve filozoflar bizleri derinden etkiler. Bu etkilemenin nedeni insanın ruhunun derinliklerini sarsıcı bir şekilde gözler önüne serebilme yetenekleridir. Çünkü sanatçı eserini meydana getirirken içinde bulunduğu toplumun koşullarından etkilenir ve aynı zamanda toplumu da etkileyebilme, yön verebilme gücü vardır. Escarpit, “*edebiyat ürününü keşfetmek için en az bin yol vardır*” (1992, s. 7) der. Bununla vurgulamak istediği düşünce, edebiyat ürünlerinin son derece karmaşık bir aygıtla bir değişim devresini oluşturduğudur. Edebiyat ürünlerinin karmaşık bir aygıt olarak ifade edilmesinin temel nedeni Escarpit’e göre; sanatı, teknolojiyi ve ticareti içine alan bir topluluğu kapsamasıdır. Bu nedenle bir değişim devresinin tüm noktalarında tinselliğin derinlikleri, moral ve felsefi yorum sorunları, psikolojik gücü, edebi eserlerdeki estetik, dil ve teknik sorunları ayrıca bir okuyucunun içinde bulunduğu cemaatin tarihsel, politik, toplumsal hatta ekonomik sorunları yer alır. Edebiyat ürünlerini incelediğimiz zaman onların yazarları ve okuyucularını genel bir ifade ile söyleyecek olursak sanat yaratıcılarını ve okuyucu kitlelerini kapsadığını (Escarpit, 1992, s. 7) ifade edebiliriz.

Yukarıdaki girizgâhtan da anlaşıldığı üzere, edebiyat ve toplumsal yapılar arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Edebiyat eserlerinin meydana getirilme süreci içerisinde etkin olarak rol oynayan; örf, adet, gelenekler ve siyasi rejimle olan ilişkisi vb. gibi yapı taşları aynı zamanda sosyoloji alanının da yapı taşlarıdır. Ayrıca edebiyatın, toplumsal kurumları ve olguları ne ölçüde etkilediği de sosyolojinin (Tepe, 2019, s. 22) dikkatini çekmiştir. Sanat ve toplum arasındaki ilişkiyi değerlendiren düşünürlerden biri de Jean Marie Guyau’dır. Onun düşüncesine baktığımız zaman sanat ve edebiyat, insanın ait olduğu cemaat içerisindeki sosyalleşme seviyesinin en yükseğidir ve aynı zamanda dayanışmayı sağlayan, toplumda estetik coşkular uyandıran bir olguyu (Tepe, 2019, s. 24) ifade eder. Bu düşünceden hareket ile toplum ve sanatın birbirlerini etkileri altında aldıklarını iddia etmek mümkündür çünkü bir toplum sanat eserinin meydana gelme sürecinde etkili olduğu kadar, bir sanat eseri de topluma yön vermede etkilidir.

Sanat eserine baktığımız zaman hayatı kopya ettiğini ileri sürebiliriz çünkü sanat olayları da tıpkı toplumsal olaylar gibi belirli nedenlerden meydana gelir. Eserleri incelediğimiz zaman onların bir rastlantı sonucu meydana gelmediklerini sanatçıların, ülkelerinin iklimini, fiziksel, politik ve sosyal şartlarını üzerlerinde taşıdıklarını fark edebiliriz. Bundan dolayı sanatçının da içinde yer aldığı cemaatin doğal ve toplumsal çevrenin büyük ölçüde etkisi altında kalmaktadır (Yazıcı, 1991, s. 4). Plehanov’a göre, edebiyat ve sanat, toplum ile sosyal hayatı yansıtan bir ayna (1967, s. 176) niteliğindedir. Sanatçı eseri ile adeta dünyaya bir ayna tutmaktadır. Sanat eserine baktığımız zaman gördüğümüz şeyler; doğadır, insandır, hayattır (Moran, 2002, s. 17). Berna Moran bu düşüncelyi şu örnekle destekler:

Platon’un Devlet diyalogunda Sokrates, Glaukon’a ressamın yaptığı işi anlatmaya çalışırken “İstersen bir ayna al eline, dört bir yana tut. Bir anda yaptın gitti güneşi, yıldızları, dünyayı, kendini, evin bütün eşyasını, bitkileri, bütün canlı varlıkları” diyerek, ressamın yaptığı işin dünyaya bir ayna tutmak olduğunu söyler ve biraz aşağıda şairin de ressamında farklı olmadığını belirtir: “Tragedya şairinin de yaptığı bu değil mi? Benzetme değil mi onun yaptığı da? (Moran, 2002, s. 17)

Yukarıdaki alıntının da betimlediği üzere bir sanat eserinin aynaya benzediğini ileri sürmek sadece resim sanatı söz konusu olduğunda değil; Sokrates'in ifade ettiği gibi şairin yaptığı da bir yansıtmayı ortaya koymaktır. Bu düşünceyi Yunan şairi Simonides'in "Resim sessiz bir şiir, şiir konuşan bir resimdir" sözü de, destekler niteliktedir. On sekizinci yüzyıla geldiğimizde ayna metaforunu Dr. Johnson'un edebiyat için kullandığını görmekteyiz. Aynı zamanda Shakespeare'i överken, okura hayatı doğrulukla yansıtan bir ayna tuttuğunu söylediğini ifade edebiliriz. Günümüze geldiğimiz zaman karşımıza çıkan örneklerle baktığımızda Stendhal'ın, Kırmızı ve Siyah eseri dikkat çeker. Stendhal burada romanı aynaya benzetir: "Yol boyunca gezdirilen bir aynadır roman" (Moran, 2002, s. 18) Sanat eserinde topluma ve insanlara yansıtılan durum hayatın içinden gerçek olgu ve durumlardır. Bundan dolayı yansıtılan bu gerçeklik insanlar için önem taşır. Sanatçı aynı zamanda sadece sosyal gerçekliği yansıtmaz bunu açıklar ve yargılarda bulunur (Moran, 2002, s. 41). Bu kontekste sanatçı topluma yön verebilme gücüne de sahiptir. Ayrıca toplumda gerçekleşen olayları anlamak için dönemin edebi eserlerini inceleyebiliriz. Sanat eserlerinin bu noktada önemli bir konuma sahip olduklarını belirtebiliriz ve sahip oldukları bu konum ile sosyolojiye önemli veriler sunduklarını ya da olan verileri kesinleştirdiklerini ifade edebiliriz. Bu nedenle sanat eserleri sadece estetik bir değer taşımakla kalmazlar buna ek olarak meydana geldikleri dönemin ve içinde buldukları toplumun tüm yönlerini gerçekçi bir bakış açısıyla ayna gibi yansıtmaktadır. Tamda bu noktada edebiyat incelemeleri önemli bir yere sahip olmaktadır çünkü bir toplum hakkında onların yaşayış biçimi, moral ve felsefi anlayışı, dönemin sosyo ekonomik yapısı hakkında bize veriler sunar (Bağmancı, 2019, s. 1). Sosyoloji de bu verilerden sonuçlar çıkarıp toplum hakkında yorum yapabilir.

Sosyolojik eleştiri içerisindeki çalışmaları incelediğimiz zaman edebiyatın tek başına varlığını ortaya koymadığını, onun toplum içinde oluştuğunu ve toplumun bir ifadesini sunduğunu fark edebiliriz çünkü eserler bir rastlantı sonucu meydana gelmemişlerdir ya da destansı bir var oluş süreçleri yoktur bir anda hiçlikten oluşmamışlardır. Bu eserleri meydana getiren sanatçıları ve bu sanatçıların sahip oldukları duygu, düşünce ve politik görüşleri vardır aynı zamanda meydana geldikleri ülkelerinin iklimi, fiziksel, politik ve sosyal koşulları tarafından belirlenmişlerdir dolayısıyla kendi başlarına meydana gelmemişlerdir (Moran, 2002, s. 83-84). Sosyolojinin ve edebiyatın bu noktadaki karşılıklı olan bağından edebiyat sosyolojisi, sosyoloji içerisinde bir alt disiplin olarak yerini almıştır. Edebiyat sosyolojisinin bir temelini oluşturabilmek için öncelikli olarak edebiyatın ve sosyolojinin ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Bu incelemenin sonunda ikisinin ortak kaynaklarının altı çizilir ancak her ikisinin farklılaştığı nokta ise yapılarından kaynaklanmaktadır. Edebiyat bir sanat dalı içerisinde yer alırken, sosyoloji kendi başına bir bilim dalıdır.

Edebiyat sosyolojisi (*Literatursoziologie*) veya sosyolojik edebiyat bilimi (*soziologische Literaturwissenschaft*) edebiyatın oluşum sürecini incelemektedir. Bu süreç içerisinde edebiyata dair her şeyi, ekonomik ve toplumsal koşulları inceler. Ayrıca metni kaleme alan yazarın sahip olduğu politik görüşü, dünyaya karşı bakış açısını, insanları anlama ve anlamlandırma çabası, eğitim durumunu, dönemin moda eğilimlerine karşı olan tutumunu, toplum içindeki statüsü ve ekonomik durumunu analiz eder ve halka, diğer yazarlara, sonraki nesillere, ülke sınırları dışındaki karşılıklı etkileşimlerini ifade eder (Cuma, 2009, s. 84).

Bu nedenle Todorov, bir toplumu analiz ederken farklı kaynaklardan, belgelerden, arşiv çalışmalarından yardım alınırken bunların yanında edebi metinlerden de faydalanılabileceğini belirtir (Todorov, 2014, s. 51) çünkü roman metinleri hayatı bir akış içinde tüm gerçekliği ile bir ayna gibi yansıtır. Ancak gerçeklik ile edebi eser arasında mutlak bir ilişkinin olmadığı noktası da tabii ki göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle temkinli davranılmalı ve metinlerin toplumsal hayatı "yansıttığı" kadar, bu hayatın tamamen karşıtı olan durumları da yansıtabileceği unutulmamalıdır. Edebiyatın öznel bir yönü vardır çünkü kurguya dayanmaktadır. Ancak doğrunun farklı bir perspektiften ifade edilmesi olarak kurgusalılığı ele alabiliriz çünkü dünyanın varoluşsal gerçekliği bir noktada sanat aracılığı ile gerçekleşir. Yazar, metin içerisindeki kahramanları kendisi ya da başkaları ile olan kurgusal bir ortam içerisinde sunar. Sosyoloji de bu doğrultuda insanların etkileşimlerini analiz eder (Cuma, 2009, s. 92-93).

Dünya edebiyatına baktığımızda, romanlarının bir nevi sosyoloji ürünü olarak görüldüğü Balzac karşımıza çıkacaktır. Balzac, döneminin büyük filozofu, dünya romanının kaderini belirleyen kişidir. Yazdığı romanlar toplumun gerçekliğini ifade etmekle kalmaz aynı zamanda psikolojik yönünü de ifade eder. İnsanların anlam dünyalarını da yansıtır. Bir yönüyle mistik bir yapıyı ifade ederken diğer yanda

iradeyi vurgular. On dokuzuncu yüzyılın toplumunu tüm hakikat ve hayalleri ile betimlemeyi başarmıştır. Bu nedenledir ki Balzac'ı sosyolojinin kurucularından sayarlar (Meriç, 2016, s. 338).

İnsan varoluşu zaman tarafından kurulduğu kadar dil tarafından da kurulmuştur. Heidegger'e göre dil salt bir iletişim aracı, "fikirleri" ifade etmeye yarayan tali bir aygıt değildir: Dil insan yaşamının hareket ettiği boyutun ta kendisi, dünyayı oluşturan şeydir. Sadece dil olan yerde, insana özgü anlamda "dünya" var olabilir. Heidegger dili, öncelikli olarak söyleyebileceğimiz şeyler düzeyinde düşünmez: Dilin, insanların katıldığı ve ancak ona katılmakla insan olabildikleri kendine ait bir varlığı vardır. Dil, her zaman öznenen önce var olur, özne tam da dil alanı içinde gelişir; dil, doğru bilgiler iletme aracı olması anlamından ziyade, gerçekliğin kendi "gizini açtığı" kendini bizim düşüncemize sunduğu yer olması anlamında "hakikat"i içerir. (Eagleton, 2014, s. 77)

Yukarıdaki alıntı sosyoloji ve edebiyatın ortak noktasının dil olduğunu gösterir. Toplum ve edebiyatın arasındaki ilişkiyi ortaya koyan temel araç metnin dilidir. İnsanların sosyalleşme süresindeki iletişim kurabilmelerini sağlayan merkezi unsur ise dildir. Türk edebiyatına yöneldiğimizde önemli bir yere sahip olan Cemil Meriç'in aynı zamanda sosyoloji alanında da önemli bir statüsü vardır. Meriç, her edebi eserin tek başına toplumla oluşturduğu bir bağ olduğunu ileri sürer çünkü her eser bireyin içinde bulunduğu cemaatin bir parçası olarak ortaya koyduğu toplumsal bir ürün olduğunu aynı zamanda da sosyal bir olay olduğunu belirtir. Bu kontekste edebi esere sosyolojik ruhu işleyen toplumun bir parçası olan yazar ve toplumun sosyalleşme ve iletişim aracı olan dildir (Bağmancı, 2019, s. 24).

Peki edebi metinleri sosyoloji ve tarih kontekstinde ele aldığımızda birincil kaynak olarak niteleyebilir miyiz? Edebi eserler kurgusal yapılarından dolayı birincil kaynak olarak nitelendirilemeseler bile ortaya konulan bulguları desteklemede ve çeşitlendirmede aynı zamanda onlara farklı perspektiften bakılmasında ve belgelerden kalan boşlukları tamamlamada fayda sağlayarak yeni yorum olanakları oluşturmada önemli bir role sahiptir. Bu rolünden dolayı da sosyoloji ve tarih, edebiyat eserlerinden bir durumu analiz ederken faydalanabilmektedir (Bağmancı, 2019, s. 30). Edebi eserler, soyut bir durum olarak değerlendirilemez çünkü toplumdaki ya da kurumlardan bağımsız olarak meydana gelmezler (Yazıcı, 1991, s. 15). Edebiyat eserleri ve toplum, toplumsal kurumlar arasında bir bağ vardır ve bu karşılıklıdır. Parla, bu durumu ifade etmek için edebiyat yapıları ile sosyo-ekonomik yaşamın yapısal olarak benzer olduğunu ve bu benzerlikler sonucu olarak meydana gelmiş yazma biçimleri (Parla, 2015, s. 39) olduğunu ileri sürer.

Peki sanatçının rolü bu durumda ne olacaktır? Sanatçı, yaşadığı dönemin hayat tarzının ve zihniyetinin bir tercümanıdır. Belirli kalıplar içerisinde çevresinin kendi kişiliği üzerinde yarattığı etkileri şekillendirerek topluma yansıtmaktadır. Hatta sanatkar; meydana getirdiği eser ile geleceğe seslenen kişidir. Toplumsal hayatın temsilcileri ya da sembollerinin edebi kişilikler olduğunu ifade edebiliriz. Sanatkarlar belirli noktalardan gelen ışıkları bir merkezde toplayıp çeşitli bileşimlerden geçirerek topluma yansıtan odak noktalarıdır. Bu nedenle sanatçıları incelerken aynı zamanda sosyolojik bir veri elde etmiş oluruz (Yazıcı, 1991, s. 15). Dostoyevski, Goethe gibi yazarlar, ait oldukları toplumu ve toplumun sorunlarını, toplumsal normları, yaşanan değişimleri de gözlemleyerek incelemiş, olguları yorumlamış ve bunları eserlerinde vurgulamışlardır. Bu çalışma içerisinde edebiyatın, yaşanan toplumsal olaylara yakınlığı ile edebiyat sosyoloji bağlamında seçilen edebiyat eserlerinin analizi ve modernitenin krizi ele alınmıştır. Çalışmamız tinsel çöküş içerisinde yer alan modern insanın içerisinde bulunduğu durumu tasvir ve tenkit ettiği için önemlidir. Çalışmanın birinci bölümünde modern, modernite, modernizm ve modernleşme kavramları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Goethe'nin *Faust* metni ile modernitenin krizi detaylarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Dostoyevski'nin fikirleri ve *Yeraltından Notlar* eserinde modernitenin sebep olduğu sorunlar tartışılmıştır. Bu metin içerisinde seçtiğimiz iki romanı analiz ederken sosyal bilimlerde çok kullanılan doküman analizi yöntem olarak belirlenmiştir. Sonuç bölümünde ise yapılan karşılaştırmalar ve elde edilen bulgular tartışılarak vurgulanmıştır.

Modernite Üzerine

“Kafesin biri, bir kuş aramaya çıktı.”
Franz Kafka¹

Anthony Giddens, sosyolojinin kendisini modernitenin bilimi olarak takdim ettiğini belirtir. Bu nedenle de çağımızın sosyologlarının ve Giddens’in da belirttiği gibi sosyoloji modernitenin bilimi ise modernitenin kritiklerinin de bilimi olmalıdır çünkü modernite kritiklerinin, moderniteden bağımsız olduğu ileri sürülemez (Güngörmez, 2014, s. 19). Ayrıca modernite kavramı rasyonalite kavramı ile aynı anlamdadır. Peki toplumsal rasyonalitenin sorunları bizi nereye götürür? Tabii ki de rasyonalizasyon olarak moderniteye bizleri götürür. Rasyonalite kavramı çağdaş toplumsal düşünce içerisinde önemli kavramlardan birisidir çünkü modernite sorunu içerisinde yeni bir anlam kapısı bu kavram ile aralanır. Bu anlamda rasyonalitenin tarihsel ve toplumsal kontekstine bakılarak yapılan analizlerle anlaşılabilir (Çiğdem, 1997, s. 11).

Literatür içerisinde yer alan modernite ile birlikte, modern, modernleşme ve modernizm kavramları da tartışılmaktadır. Peki modern nedir? Modern kavramı, İngilizce’ye Fransızca “*moderne*” kavramından geçmiştir. Kelimenin Latin kök anlamı, ‘hemen şimdi’ anlamına gelen *modo* ve yine aynı dil içerisinde yer alan *modernus* kelimesinden türemiştir. Modern kelimesinin Türkçe’de yer alan karşılığı ise şuan içinde bulunulan zaman dilimini ifade etmek amacıyla çağdaş, asrî, çağcıl anlamında kullanılmıştır. Kavramın anlamına baktığımız zaman içinde her çağ için bir şimdilik ya da zamanelik durumu taşımakta olduğunu belirtebiliriz. Modern olan şeyden, geçmişle bağıni kestiğiniz anda ifade edilen aslında bir zaman olgusudur. Geçmiş ve şimdi arasındaki ayrımı tarih içerisinde ilk olarak Habermas dile getirmiş. Habermas modern kavramının ilk defa 5. yüzyılda Romalı ve Pagan geçmişten ayırabilmek için ve Hristiyan dönemi ifade etmek amacıyla Latin kök anlamı olan *modernus* şekli ile kullanılmış olduğunu belirtir. Modern kelimesi içeriği değişmiş olsa da kullanıldığı her zaman eskiden yeniye doğru bir geçişin sonucunu ifade etmiştir. Ayrıca antik çağ ile kendisi arasında bir ilişki kuran dönemlerin bilincini (Şimşek, 2014, s. 4-5) dile getirir.

Modern dönemin en önemli özelliği, iki farklı entelektüel başlangıcın sonucu olmasıdır. Bunlardan ilki Rönesans hümanistlerinin dönemidir. En belirgin özelliği ise akla uygunluk ve dini hoşgörü kültürünün oluşmasıdır. Bu dönem refah düzeyinin yüksek olduğu Erasmus’tan sonra şekillenmiştir. İkincisi ise tüm dinlere karşı tarafsız bir konumdan rasyonel deliller ortaya koyan Descartes ile on yedinci yüzyıldır. Bu dönem yaşanan ekonomik kriz ile dinin kılıca sarıldığı zamandır çünkü Rönesans hümanistlerinin dini hoşgörüsü bir başarısızlık olarak görülmüştür. Modernitenin en erken başlangıç tarihinin on yedinci yüzyıl olduğu tarihçiler tarafından ifade edilir. Ayrıca modernite, ortaçağın batıl ve teolojik etkisinden uzak rasyonel düşünce tarzının hakim olduğu ve Galileo, Descartes gibi rasyonel deliller ile düşünce tarzlarını ortaya koyan entelektüellerin eseri olarak görülmüştür (Toulmin, 2002, s. 116).

Modernite nedir sorusunun cevabı ise modernitenin bir süreç olduğudur. Modernite bir süreci ifade eder. Batının kendi dinamikleri ile kendiliğinden ortaçağdan ve ortaçağ düşüncesinden farklılaşmasını ve kopuşunu ifade eden bir süreçtir. Bu sürecin hem felsefi bir geçmişi hem de sosyolojik bir geçmişi olduğu söz konusudur. Peki modernite nereden gelmektedir? Modernitenin kendiliğinden ortaya çıktığı yer Batı’dır. Fakat moderniteyi herhangi bir coğrafi bölge ile adreslendirmedeki kolaylık başlangıcını tarihlendirmede aynı şekilde olmaz. Modernite’nin başlangıcı için birçok teori ileri sürülmüştür. Modernite’nin oluşum süreci kimileri için 1436 yılıyla Gutenberg’in oynar matbaayı icadıyla; kimileri için ise 1520 yılıyla ve Luther’in kilise otoritelerine isyanıyla başlar. Bir diğer grup ise bu oluşum sürecini 1648 yılı ve Otuz Yıl Savaşları’nın sona ermesiyle başlatırken bazıları ise 1776 Amerikan ya da 1789 Fransız Devrimi’yle tarihler. Fakat bakıldığı zaman birçok insan modern dönemi 1895’te Freud’un *Rüyaların Yorumu*’nun yayınlanması ve güzel sanatlarla, edebiyatta modernizmin doğuşuyla başladığını söyler (Toulmin, 2002, s. 13). Bu nedenle modernitenin başlangıç tarihi hakkında net bir şey ifade edebilmek oldukça güçtür.

Marshall Berman, modernliğin tarihini üç evreye ayırdığını belirtir. İlk evre 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başına kadar olan dönemdir. Burada insanlar modernliği ve modern yaşamı deneyimlemeye ve

¹ Kafka, F. (1998). *Aforizmalar* (O. Çakmakçı, Çev.). İstanbul: Altıkırkbeş Yayın

algılamaya yeni başlamışlardır. Bu nedenle karşılaştıkları şeyi henüz idrak edememişlerdir. Berman, ikinci evre olarak 1790'ların devrimci dalgasını işaret eder. Fransız Devrimi ve onun büyük çapta başlattığı etkileri ile modern bir halk, bir anda ve dramatik bir şekilde oluşturulur. Üçüncü ve son evre olan 20. Yüzyılında modernleşme süreci neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alıp, yayılmıştır. Bu dönem içerisinde sanat ve düşünce alanında gelişmekte olan modernist dünya kültürünün göz alıcı örneklerini ve başarılarını görürüz (Berman, 2014, s. 29). Berman'ın düşüncesine ek olarak Parsons ise modernitenin oluşum sürecini Amerika toplumundan uyarlanma ve modern sistemin ortaya çıkışı olarak yorumlar. Parsons da Berman'ın modernliğin tarihini açıkladığı üç evreye benzer bir çizgi öne sürer. Parsons için üç devrim süreci modernliğin tarihini oluşturur. Siyasal olarak Fransız Devrimi, iktisadi olarak Sanayi Devrimi ve sınıf yapıları ile toplumsal tabakaları değiştirerek modern sistemin gereksindiği bireyi meydana getiren eğitim devrimi (Parsons'dan aktaran Çiğdem, 1997, s. 69) olduğunu ileri sürer.

Modernleşme kavramı, en genel anlamda Batılılaşma çabasına verilen isimdir. Modernleşme süreci içerisinde Batı dışı toplumların modernite sürecini model olarak Batılı gibi olma çabalarıdır fakat bu çaba modernleşmeyi tartışmalı kılar. Çünkü Batı kendi içinde hümanizm, rönesans, reform, rasyonalizm ve tanrının ölümü gibi süreçleri tecrübe etmiştir. Batı dışı toplumlar ise bu süreçleri tecrübe etmiş gibi eylemde bulunurlar. Modernizm; kavramı ise çoğu zaman modernitenin ideolojik bir bakış açısı olarak yanlış bir ifadesi olarak kullanılır. Modernizm, modernite dediğimiz sürecin eksiklerini ortaya koymak üzere ileri sürülen bir düşünce akımıdır. Bu akım on dokuzuncu yüzyıl içerisinde meydana gelen sanatsal, felsefi ve toplumsal olarak meydana gelen yeni gelişmeleri eskilerin yerine koyma hareketi olarak ifade edilebilir. Modernizm kavramı aydınlanma süreci ile birlikte düşünce yapısının gelişmesi kontekstinde daha seküler, hümanist, rasyonel, ilerlemeci ve bilimi merkeze alan bir görüş (Şimşek, 2014, s. 14) olarak ifade edilebilir.

Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* metninde Marx'ın modern olmayı şu sözleri; "*katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği*" bir dönemin parçası olmak ile açıkladığını ifade edebiliriz (Berman, 2014, s. 27). Max Weber ise rasyonalizasyon süreci ile modern olmayı ifade eder. Weber için bu durum modernitenin bir süreç olarak algılanması ile ilgidir. Bu nokta da Weber'in rasyonalizasyon, dini modernite ve modernitenin kurumsal olarak gelişmesi için yaptığı çalışmaları ile belirginleşir (Çiğdem; 1997, s. 13). Max Weber, 1904'te kaleme aldığı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* adlı eserinde nihai önem taşıyan "modern ekonomik düzenin muazzam kozmosu" tümüyle "bir demir kafes" gibi görüldüğünü ileri sürer. Bu demir kafes, içerisine doğan tüm bireylerin hayatlarını belirler. Kapitalist, kuralcı ve bürokratik olan bu yapıya bireyler karşı konulmaz bir şekilde entegre olurlar. Weber, için modern toplum sadece bir kafes olarak kalmaz. Bu kafesin içerisinde yer alan bireyleri katı düzeniyle biçimlendirir. Bu düzen içerisinde bireylerin kalbi, ruhu, cinsel ya da kişisel kimliği hatta ileri giderek şunu ifade edebiliriz varlığı bile olmayan varlıklardır (Berman, 2014, s. 44-45). Modern toplum bir kafesin içerisine yerleştirdiği bireyi tüm değerlerinden yoksunlaştırır.

Geçmişle bağları kopartılmış ve tüm değerlerinden arınmış bir birey olan modern toplumun insanı, gündelik hayat içerisinde tek başına ve yalnız bir şekilde yaşamını sürdürür. Lefebvre modern insanın bu yaşamını şu ünlü sözüyle açıklar: "*İnsan ya gündelik olacak ya da artık var olmayacaktır*" (Lefebvre'den aktaran Şimşek, 2014, s. 35). Modern gündelik yaşam içerisinde bireyin hayatı, teknolojik ve bürokratik düzen içinde bir rutin içerisinde geçer ve bireysel varoluşunu kaybeder. Yaşamı yirmi dört saatlik bir zaman dilimi içerisinde sınırlı ve sıkışmış bir şekilde devam eder. (Şimşek, 2014, s. 35-36) Bu noktada birey, sınırlı ve sıkışmış hayatına edebi eser ile bir pencere açar ve farklı bir soluk getirir. Edebi eserler ile toplum arasındaki bağ, meydana getirilen eserlerin konusu ve biçiminin toplumun belli eğilimleriyle şekillenmesi ile oluşur. Aynı zamanda bu bağ edebi eserlerin özünde yer alan okurlar üzerinde oluşturdukları etki etme özelliği ve zamanla toplumu yönlendirebilme özelliği ile kurulur. (Aytaç, 1999, s. 129) Bu durumda edebiyat metninin içeriğini de insan hayatının değer ölçütleri belirleyebilir. Ahlak, özgürlük, insanlık, eşitlik vb. gibi değerler; siyaset ve tarih felsefesi kuramlarından edebiyat metnlerine aktarılmış (Aytaç, 1999, s. 167) değerlerdir.

Güngörmez, modernitenin krizine işaret eden temel soruyu sorar: "Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik idealleriyle başlayan ve bilimi hakiki mürşit olarak kabul eden modernite yahut Aydınlanma nasıl oldu da nihilizm, teknolojik totalitarizm, kitlesele imha ve topyekûn savaşla neticelendi?" (2014, s. 14). İnsan aklının ve özgürlüğünün kendisini ortaya koyması açısından Aydınlanma düşüncesi kendisini yeni bir düşünce

biçimi olarak resmetmişti. Bu noktada Heidegger, Aydınlanmanın modernite içerisinde yaşanan nihilizme yol açan büyük bir olay olduğunu (Zimmerman, 2011, s. 55) belirtir. Modernite, Martin Heidegger için, Batının büyük Greklerden yirminci yüzyılın teknolojik nihilizm çağına doğru yaşadığı düşüşünün son evresini meydana getirir (Zimmerman, 2011, s. 27). Modern hayatın krizi ve ironisi, ikilikleri edebiyat içerisinde Goethe'nin *Faust'u* ve Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* metni ile tartışılacaktır.

Goethe: Faust

“Kahraman, modernizmin hakiki öznesidir.
Başka deyişle modernizmi yaşamak,
kahramanca bir yaratılış gerektirir.”
W. Benjamin²

Çalışmamızın bu bölümünde Goethe'nin *Faust* metni özelinde modern bireyin yaşadığı tinsel çöküş, bireylerin giderek bencilleştiği bir toplumun analizi ele alınmıştır. Birey modern çağ içerisinde doyumsuz bir hayat sürerken içine düştüğü bunalımı, Goethe bu metni ile bizlere resmetmiştir. Modern birey kendi iyiliğini ve çıkarlarını gözeten ve bunları elde edebilmek için rasyonel davranışlar sergileyen bireydir. Modernite tamda da bu özellikleri yücelterek insanın sahip olduğu tinsel yönü ve merakını yok saymıştır. Edebi metinler içerisinde *Faust* bunu anlatan en iyi örneklerden birisidir. Eserler bizlere meydana geldikleri dönem ile ilgili anekdotlar ve betimlemeler ileri sürerler. Edebi eser ile dönemin özelliklerini anlaşılır hale getiren nokta, edebi eser ile meydana getirildiği dönem arasındaki geçişkenlik oranının bilinmesidir (Bağmancı, 2019, s. 1). Sanat eserlerinin topluma ayna tuttuğu düşüncesinden hareketle edebiyat eserlerinde de bu noktada toplumun yaşama şekline, örf, adet ve geleneklerine ışık tutan bir belge gibi yararlanılabilir. Edebiyat eserlerinin bu niteliğinden özellikle sosyal belgelerin kıt olduğu daha eski çağlara ait çeşitli bilgilere ulaşmanın zor olduğu zamanlarda faydalanılabilir. O çağların sanat eserlerinden yola çıkarak toplum hakkında bilgi elde edinilebilir (Moran, 2002, s. 85). Bielinski, *Faust'un* Goethe zamanı Almanya'sının bütün sosyal hayatı ve felsefi hareketlerini aksettirdiğini (Bielinski'den aktaran Plehanov, 1967, s. 127) ifade eder.

Bir edebi eserin değerlendirilmesinde göz önüne alınması gereken birçok değişken mevcuttur. Sanatçının fiziksel ve ruhsal durumu, ailesi, yetiştiği çevre, sanatçının eseri oluşturma amacı, eserin oluşumunu hazırlayan dönemseller şartlar bu değişkenlerden bazılarıdır. Bir eserin edebiyat sosyolojisi bağlamında değerlendirilmesi ise içerdiği hususların anlaşılması ve esere daha geniş bir açıdan bakılması konusunda ciddi bir boşluğu kapatmaktadır. Bu nedenle, eserin sosyolojik yönü, adı geçen değişkenler içerisinde önemli bir paya sahiptir. (Bağmancı, 2019, s. 30)

Yukarıdaki alıntının da vurguladığı gibi bir metni analiz ederken yazıldığı dönemin tarihsel ve toplumsal olaylarını tartışmak ve buna göre bir analiz oluşturmak önemlidir. Bu konuda Moretti “Edebi metinler retorik ölçütlere göre örgütlenmiş tarihsel ürünlerdir” (2018, s. 19) ifadesini kullanır. Çalışma içerisinde *Faust* metninin modernitenin krizi üzerinden analizi, dönemin Almanya'sı ve Goethe'nin düşünceleriyle birlikte tartışılarak yapılacaktır.

Johann Wolfgang Von Goethe, Frankfurt'ta 1749 yılında dünyaya geldi. Leipzig'de 1765-1768 yılları içerisinde, Strasburg'da ise 1770-1771 yıllarında hukuk eğitimi aldı. İlk gençlik eseri olan 1773 yılında tamamladığı *Goetz von Berlichingen'i*, Romantizme'e ait özellikler taşır. Goethe, “*Faust*”un çekirdeği olarak kabul edilen “*Urfaust*” adlı eserini 1773-1775 yılları arasında tamamladı. O, yaşamının 60 yılı boyunca ünlü yapıtı “*Faust*” üzerinde çalıştı. Yaşamının son günlerinde bitirdiği “*Faust*”, dünya

² Baudelaire, C. (2013). *Modern Hayatın Ressamı* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 11)

tiyatrosunun en önemli yapıtlarından biri sayılır. Aydınlanma döneminin düşünce yapısı ile büyüyen ve eğitim alan Goethe, erken yaşta Fransızca, Latince ve Eski Yunanca öğrendi. Aydınlanma Çağı'nın da etkisi ile toplumsal ve teknolojik ilerlemeye inanıyordu. Bunun yanında insanların erdemlerini inkar etmeden hayatın anlamını bilerek yaşamının daha değerli olduğuna da inanıyordu (Goethe, 2011, s. 5-7). Goethe, *Faust'u* seksen yaşında iken bitirmiştir ancak *Faust'un* müsvedde kağıtları henüz on yedi yaşında olan genç Goethe'nin cebinde yer almıştır (Meriç, 2014, s. 357). *Faust* yarı hayali bir kahramandır. Eski German masallarında karşımıza çıkan ve son derece meraklı bir kişidir. (Meriç, 2014, s. 358) Yazarın, "*Faust*" adlı oyunu başyapıtı olarak sayılır (Goethe, 2011, s. 7). Ayrıca Goethe bu eserini 1770'te başlayarak yaşamının son yıllarında kadar yazmayı sürdürmüştür.

Faust, Puşkin tarafından modern yaşamın *İlyada'sı* olarak nitelendirilir. Bu adlandırmayı modern kavramının altını çizerek somut hale getirmek gerekmektedir. Çünkü çağımızda artık antik dönemde olduğu gibi düşüncenin ya da şiirin inşa edilme noktasındaki bileşenleri doğrudan bireyden çıkarmak mümkün değildir. Sanatsal açıdan mükemmellik, entelektüel derinlik, toplumsal ve beşeri kategorilerin bir aradığı artık bir bütünlük ifade edemez. Hatta bu bileşenler birbirleri ile karşıtlık içerisindedir. Tam da bu noktada Goethe bu çatışan bileşenleri uzlaştırarak benzersiz bir eser ortaya çıkarmıştı. Kendisi de bizzat bu metni "eşi benzeri bulunmaz bir eser" olarak nitelendirmiştir (Lukacs, 2011, s. 187). Aşağıdaki alıntıda Eckermann, *Faust'un* eşsizliğini Goethe'den aktarmıştır:

Faust örneği nadir bulunan bir birey, çok az sayıda insan onun iç dünyasını hissedebilir. Aynı şekilde ironi sayesinde ve zengin bir dünya görüşünün somut bir örneği olarak Mephistopheles karakterinin kavranması da biraz zor: Ne kadar aydınlanacağınız konusu artık size kalmış. (Eckermann, 2007, s. 128)

"*Faust'u* elinize aldınız. Nedir bu? Yazarının dediği gibi, bir "trajedi" mi? Büyük bir felsefi hikâye mi? Bir lirik içgörüler toplamı mı?" (Moretti, 2005, s. 1). Moretti, *Modern Epik* metninde *Faust'u* "modern epik" olarak isimlendirdiği alana ait olduğunu öne sürmüştür. Epik ise hayatın kendisidir, içkinliktir ve ampirik olandır (Lukacs, 2003, s. 62). *Faust* metninin epik olmasının nedeni ise uzak bir geçmişe ait olduğunu gösteren yapısal benzerliklerin mevcut olmasıdır. *Faust* aynı zamanda da modern epiktir çünkü birçok noktada önemli süreksizlikler yapıtta mevcuttur. Metin içinde sadece sözle bir benzetme değil, Braduel ve Wallerstein'in "dünya ekonomisi"ni hatırlatan noktalar da yer alır. Bakıldığı zaman bilişsel 'dünya metni' metaforunu yani yapıtın döneminin ve ait olduğu ulusun ötesinde bir boyutunun olduğu küçümsenmeyecek kadar önemli süreksizlikleridir (Moretti, 2005, s. 2).

Modern kültür inşa edildiğinden beri Faust, bu kültürün kahramanlarından biri olmuştur (Berman, 2014, s. 61). Goethe'nin *Faust* metni on sekizinci yüzyılın sonu, on dokuzuncu yüzyılın başında meydana gelen modern dünya sisteminin oluşum sürecini dramatik bir tarzda ele alır (Berman, 2014, s. 64). 18. ve 19. yüzyıllar "Akıl Çağı" olarak isimlendirilir. Bu dönemin başta gelen özellikleri akıl, bireycilik ve ilerlemedir. Aydınlanma döneminin sahip olduğu özelliklerle akıl, "rasyonel akıl" haline gelirken tarih de, "insan aklının ilerlemesinin" tarihi haline gelmiştir. Ortaçağın akli ile modern çağın aklını karşılaştırdığımızda ortaya şu temel fark çıkmaktadır; Ortaçağ'da Tanrı'nın merkezde olduğu yere modern dönemde özne yani insan yerleştirilmiştir. Modernitenin tamamlayıcı idealarına baktığımızda karşımıza akıl, rasyonalite ve rasyonalizasyon çıkmaktadır (Gürkan, 2013, s. 221-222).

Condorcet, çağ hakkında şunları yazıyordu: "İnsan ruhunun zincirlerini kıyıdattığı, hepsini gevşettiği, kimini ise kırdığı; bütün eski kanaatlerin gözden geçirildiği ve bütün yanlışlara saldırıldığı; bütün eski adetlerin tartışmaya konu edildiği ve bütün ruhların özgürlüğe doğru beklenmedik şekilde kanat çırpıtığı bir çağ. (Bottomore – Nisbet, 2010, s. 23)

Yukarıdaki alıntının da ifade ettiği gibi modernite insanların zincirlerinden kurtulmasını gerekli gördüğü bir çağdır. Bu zincirler, eski kanaatler ve adetler yani geleneklerdir. Akla, bilime ve geleceğe yapılan vurgu vahiy, din ve maneviyatın yerini almıştır. Güngörmez, Voegelin'in eserlerinin bu bakımdan modern dönemde "ilahi temel" in yani "aşkın" in reddedilerek bütün değerlerin göreceleştirilmesine protesto

olduğunu belirtir. İnsan bu içkin ve aşkın alanda bazen acı çeken bir varlıktır bazen de rakeden bir varlıktır (Güngörmez, 2011, s. 12). İnsanın içkin ile aşkını tecrübe etmesi onun varoluşunun gerilimi, dramı ya da trajedisini ifade eder. İçkin olan dünyevi alana aittir. Dünyevi alan ise genel kabulde kutsal olmayan yani din dışı alandır (Güngörmez, 2011, s. 13). Eric Voegelin, insanın aşkın boyutunun yok sayılarak sadece içkin boyutuyla tanımlanmasından modern düşünürü ve onun düşünce yapısını sorumlu tutar (Güngörmez, 2011, s. 14). Modern toplumlara baktığımızda en belirgin özelliğinin kozmolojik ve felsefi toplumlarda görülen aşkın alanla, varolmayan gerçeklikle başka bir ifadeyle hiçlikle olan bağının kopmasıdır (Güngörmez, 2011, s. 132). Bu nedenle modernitenin krizi maneviyattır. Heidegger de Almanya'nın yaşadığı krizin, metafizik bir kriz olduğunu belirtir. Bu kriz Batılı insanlığın varlığı/oluşu kavrayışındaki çöküşten meydana gelmiştir (Zimmerman, 2011, s. 30).

Yirminci yüzyıl Alman felsefesinin en önemli düşünürlerinden bir Karl Löwith'dir. Onun düşünce yapısının başlangıç noktasını modern dönemin karmaşası ve çalkantısı oluşturmuştur. Modern dönem içerisinde doğa ve tanrılar, değer ve anlamın mihenk taşı olmaktan çıkmış yerine "insan" getirilmiştir. Bu dönemde yönelimsizlik hissi yaygınlık kazanmıştır. Löwith'in tespit ettiği nokta on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalı tarihçilerin ilerleme modelini değil, çöküş modelini izledikleridir. Avrupa'nın sanatçıları yaşanan karmaşa ve çöküşü çok keskin bir şekilde hissediyorlardı (Wolin, 2012, s. 87-88). Richard Wolin "*Heidegger'in Çocukları*" kitabı içerisinde Goethe'nin Zelter'e 1825 tarihinde yazdığı mektup içerisinde Avrupa'nın eli kulağındaki çöküşü ile ilgili gözlemlerini yazdığını ifade etmiştir. Bu gözlemleri şöyledir:

Artık kimse kendisini tanıyamıyor, kimse değiştirerek işlediği elementi, ya da ele aldığı konuyu anlamıyor. Pür yalınlık; fazlasıyla sahip olduğumuz sadelikler artık imkânsız. Genç insanlar çabucak galeyana geliyor ve sonra da şimdilerin hayhuyunda kayboluyorlar. Zenginlik ve hız dünyanın hayranlık duyduğu ve herkesin ulaşmaya çalıştığı şeyler. Demir yolları, hızlı posta, buharlı gemi ve mümkün her türde hızlı iletişim eğitilmiş dünyanın, kendisini aşırı-eğitmesi ve böylece bir sıradanlık durumuna taşınması için önem verdiği şeyler. ... Bu yüzyıl beyinleri omuzlarının üzerindeki insanların, kendileri yüksek düzeyde yeteneklere sahip olmasalar bile bazı hünerlere sahip oldukları için kalabalıklara üstünlüklerini hisseden hızlı kavrayışlı pratik adamların yüzyılı... Biz ve muhtemelen birkaç başkası geri getiremeyeceğimiz bir çağın son kişileri olacağız. (Goethe'den aktaran Wolin, 2012, s. 88-89)

Goethe'den beri romantik şair ve yazarlar yalnızca aklın yönettiği bir hayatın yaşamaya değer olmadığını ve soyluluğun derin duygu tecrübesine teslim olma gönüllüğüne ait olduğunu ifade eder (Toulmin, 2002, s. 204). Goethe'nin kaleme aldığı *Faust'da* değişen ve dönüşen yalnızca hikâyenin kahramanı değil, bütün dünyadır. Berman'a göre, *Faust'la* birlikte öğreneceğimiz gibi modern insanın kendisini değiştirebilmesinin tek yolu, içinde yer aldığı cemaatin bütün fiziksel, toplumsal ve ahlaki yapısını tamamiyle, kökten (2014, s. 64-65) değiştirebilmesidir. Huxley, yaşama yön ve biçim verenin edebiyat olduğunu ifade eder. Çünkü edebiyat Huxley'e göre, bizim kim olduğumuzu, nasıl duyumsadığımızı ve tüm o ifade edilmesi zor işlerde, belirtilen şeylerin neler olduğunu anlamamız ve bilebilmemiz için bizlere yardımcı olacak (Huxley, 2016, s. 63) bir yol gösterir. Goethe ile yaptığı sohbetleri kaleme alan Eckermann, edebiyat ve yaşamın iç içeliğini şu sözleri ile ele almıştır:

Ama; diye söze başladım, "*Faust'ta* hiçbir satır yok ki, yaşamla ve dünyayla ilgili ayrıntılı bir gözlemin izlerini taşımasın, anlatılan her şeyin sıradan olmayıp, çok zengin bir yaşam deneyiminin ürünü olduğu anlaşılıyor." "Olabilir," diye karşılık verdi Goethe, "fakat şu da var ki, ben dünyayı içimde hissetmeseydim, bakan gözlerimle kör kalır, tüm araştırmalarım ve deneyimlerim tümüyle cansız, boşuna çabalar olmaktan öteye gidemezdi. Işık burada, tüm renkler etrafımızı sarmış; ama kendi gözlerimizdeki ışık ve renk olmasaydı, dışınızdaki bu gibi şeyleri algılayamazdık." (Eckermann, 2007, s. 93)

Faust, özelde bir adamın kaderini anlatırken genele baktığımızda gerçek içeriğinin tüm insanlığın kaderi olduğunu fark ederiz. Geçiş çağıının felsefi sorunları önümüze serilir, bu sadece kavramsal kontekste değildir. Değişmez insan ilişkilerinin benzersiz temsilleriyle iç içe geçerek bunu aktarır ve bu ilişkilerin giderek sorunlu bir hale dönüştüğü gösterilir. Berman, *Faust* öyküsünü üç başkalaşımdan ele alır. İlk olarak Faust bir hayalcidir. İkinci olarak ise Mephistopheles'in aracılığıyla bir aşık olur. Son olarak da, aşk trajedisi bittikten çok sonraysa geliştirici olarak hayatının doruk noktasına ulaşacaktır (Berman, 2014, s. 66). Metine baktığımız zaman Faust'un sorunlarının bireye özgü değil daha çok yaşanan Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'nin öncesinde Avrupa toplumlarını harekete geçiren büyük gerilimleri dramatize ettiğini fark ederiz. Avrupa'nın modern döneminin başlarında oluşan toplumsal işbölümü, Rönesans ve Reformasyon'dan Goethe'nin hayatını geçirdiği döneme kadar kültür ve fikir inşa edenlerden oluşan geniş bir sınıf doğmuştur (Berman, 2014, s. 68). "*Faust*, şiir formunda bir tür Avrupa'dır; harap kaleler ve beyhude çatışmalarla dolu, edebi olarak geçmişin istila ettiği; karakterleri, mekanları, vezinleri, hikayeleri, alegorileri, fantazmaları..." (Moretti, 2005, s. 44-45). Metinde tüm bu bileşenlerin iç içe geçtiğini görebiliriz. Tüm bunlar insanlığın trajedisini aktarmaktadır.

Faust bakıldığı zaman Klasik ve Ortaçağların sınırlarını aşan bir noktadan, insanların ruhunu, düşlerini ve arzularını ortaya koymuş bir kültür içinde var olmakta ve ona katkıda bulunmaktadır. Ancak bir noktada hala Ortaçağa özgü feodal bir yapı içinde kalmış ve kapalı bir toplumun parçası olduğunu fark edebiliriz. Tamda bu noktada kapalı bir toplumun içinde dinamik bir kültürün taşıyıcısı olarak, iç ve dış hayat arasında parçalanmaktadır (Berman, 2014, s. 69). Goethe'nin Faust'u arketipik bir modern kahramandır ve bu kahramanın görevi dünyayı yeni düzende yoluna sokan bir geliştirici olmaktır (Berman, 2014, s. 99). Peki bu modern kahraman değişen dünyanın muazzam yükselişinin ve aynı zamanda trajedisinin bir yansıması mıdır? Berman, modern tinsel arayışın evrensel ifadesi olarak görülen Goethe'nin *Faust'unun* modern maddi hayatın dönüşümüyle hem zirvesine hem de trajik felaketine nasıl ulaştığını (2014, s. 125) yansıttığını ifade eder. Puşkin, *Faust'u* "modern hayatın *İlyada'sı*" olarak nitelendirir. Bunun temelinde ise bütünlük algısı olduğunu ifade eder. Bu bütünsellik içerisinde modern politika ile psikolojinin, modern endüstriyle tinselliğin, modern egemen sınıflarla modern işçi sınıfının yaşam ve deneyimlerinin birliği yer almaktadır (Berman, 2014, s. 126). Modernitenin krizi, tinsellik ve modern yaşamın içerisinde insan faaliyetlerinin dikatomisidir. *Faust* ile Goethe bunu ele almıştır. Lukacs bunu aşağıdaki alıntı da gösterir:

Ve bu radikal derecede eleştirel ruh hali, *Tin* tragedyasına yol açar. Faust genç Goethe ile aynı şeyi özler: Salt düşünsel olan, ölü nesnelliği ve doğa bilgisi ile insan faaliyeti arasındaki kopukluğu aşan bir felsefe. Dolayısıyla Rönesans doğa felsefesi anlamında makro-kozmetik ilişkilere dair baş döndürücü algısının ardından, Faust derin bir hayal kırıklığı içinde şöyle der: 'Bu ne oyun! Ne yazık! Bir oyun ancak! Sonsuz doğa, seni nerede sımsıkı tutayım?'" (Lukacs, 2011, s. 200-201)

Lukacs'ın da dediği gibi Goethe, *Faust* ile bir tin tragedyasını öne sürmüştür. Metin içerisinde Faust; felsefe, ilahiyat, hukuk ve tıp konularıyla ilgilenen bunlar hakkında düşünceleri olan karakterdir. Tüm bu düşüncelerinde tinsel olana karşı bilinmezlik ve merak içerisinde kalarak manevi bir kriz yaşamaktadır. Modernitenin krizini yaşamaktadır. Bu noktada Mefisto çeşitli nedenlerle onu Tanrı'dan uzaklaştırmak için aşk, para, büyü vb. konularda onu kontrol etmek isteyen şeytandır. Voegelin'in ifade ettiği aşkın ve içkin olanın raksı *Faust* ile "tin tragedyası", bir "insanlık dramı" olarak Goethe tarafından modernitenin temel problemini vurgulamıştır. Son olarak bunu Faust içerisinde aşağıdaki alıntı ile öne sürebiliriz:

Wagner: Peki ya dünya, insanın kalbi ve kafası nerede kalıyor? Herkes bunları anlamak ister.

Faust: Tabii, buna da anlamak denirse! İşin gerçeğini kim düzgün bir şekilde söyleyebilir?³
(Goethe, 2011, s. 27)

Dostoyevski: Yeraltından Notlar

“Dostoyevski...
Psikolojide bana bir şeyler öğreten tek insandır.
Benim için onu keşfetmek,
Stendhal’ı bulmaktan çok daha önemli olmuştur.”
Fr. Nietzsche⁴

Çağdaş edebiyat içerisinde Dostoyevski’nin *Yeraltından Notlar*’ı kadar çok okunan ya da dönemin duyarlılıklarını ve tinsel derinliklerini aydınlatan bir metne az rastlanır. O, çağdaş edebiyatın mihenk taşıdır. “Yeraltı adamı” deyimini çağdaş kültürümüzün kelime dağarcığı içerisinde girmiş ve aynı zamanda Hamlet gibi, Don Quijote gibi, Don Juan ve Faust gibi kahramanlar içerisinde bu kahraman da yazınsal alanda kült bir tip haline gelmiştir (Frank, 2017, s. 443). Camus, Dostoyevski’nin sanatına baktığında onun izlerini takip eden ve pek çok zaman insani özelliklerini gölgede bırakmasından ziyade çok az özelliğini alabilen yazarların çok daha zengin olduğunu ifade etmektedir (Lukacs, 1975, s. 66). Dostoyevski ve Goethe’nin metinlerine baktığımız zaman Goethe’nin Prometheus’una benzer şekilde, Dostoyevski’nin sessiz köleler yaratmadığını görürüz. Bunun aksine onları inşa eden yaratıcılarının yanında duran, onunla aynı düşünce ve fikirleri savunan, hatta ona karşı gelebilen özgür insanlar yaratır.

Dostoyevski’nin romanlarına baktığımız zaman karakteristik bir yapısının olduğunu fark ederiz. Metin içinde bağımsız ve kaynaşmamış seslerin ve bilinçlerin çokluğu bizleri eşsiz ve meşru seslerin sahici bir çoksesliliğine yönlendirir (Bahtin, 2004, s. 48). Dostoyevski’nin kaleme aldığı metinlerde bir bilinç her zaman diğer bilinçlerle beraber sunulduğu için kendisi hakkında ya da düşüncesi hakkında içkin mantıksal gelişimi üzerine odaklanamaz; o daha çok diğer bilinçlerle etkileşime itilir. Her zaman diğer bilinçlerle yoğun bir ilişki içinde bulunur. Dostoyevski’nin karakterinin yapısı diyalojik ve polemikle yüklüdür. Her deneyimi ve her düşüncesi mücadele ile doludur ya da tam tersi kendi dışından gelecek esinlere açıktır ama hiçbir durumda yalnızca kendisi üzerinde yoğunlaşmış değildir; sürekli başka bir kişi eşlik eder ona. Bu noktada Dostoyevski’nin eserleri ve kahramanları ile sanat biçimine bürünmüş bir bilinçler sosyolojisi sunduğu söylenebilir. Dolayısıyla sosyologlar için de değerli malzeme sunar. Çünkü Dostoyevski bir sanatçı olarak bilinçlerin hayatının ve canlı bir arada yaşama biçimlerinin nesnel olarak zihinde inşa etme tarzına ulaşır. Dostoyevski’nin kahramanlarını Yeraltı İnsanı, Raskolnikov, İvan ve diğerlerini analiz ettiğimizde fark ettiğimiz nokta, bu kahramanların her düşüncesi kendisini daha en baştan sonuçlandırmamış bir diyalogdaki karşılık olarak hissettirir. Bu noktada düşüncesinin sınırları tam olarak çizilmemiş ve sonuçlandırılmamıştır. Bir başkasının düşüncesinin ya da bilincinin yanında gerilimli bir yaşam sürer (Bahtin, 2004, s. 81-82). Onun karakterlerinin yapısının diyalojik ve polemikle yüklü olması bundan dolayıdır.

Gide, tâbiri caizse “şeytan meselesi”nin Dostoyevski’nin eserlerinde büyük yer tuttuğunu öne sürmüştür. “Şeytanın önümüze çıkardığı büyük ayartmalar, Dostoyevskiye göre, entelektüel ayartmalar, sorulardır. İnsanlığın uzun zaman üzerinde durduğu ve sürekli kaygısını boyna açığa vurduğu sorular nelerdir? “İnsan nedir? Nereden geliyor? Nereye gidiyor? Doğumundan önce neydi? Ölümünden sonra ne oluyor? İnsan hangi gerçek üzerinde hak iddia edebilir?” hattâ daha açıkçası: Gerçek nedir?” (Gide, 1968, s. 145). Metinlerinin analizi yapıldığında Dostoyevski’nin sadece bir metin yazarı, romancı olmadığını ifade

³ Trajedinin Birinci Bölümü’nde Faust ve Wagner arasında geçen bu diyalog dünya, insanın kalbi ve kafası arasındaki dikatomi yani modernitenin krizinin temel taşlarını öne sürmüştür.

⁴ Gide, A. (1968). *Dostoyevski* (S. Tiryakioğlu, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları. (s. 4)

edebiliriz çünkü metinlerinde yer alan bu düşünceler aynı zamanda bir psikolog, sosyolog, ahlakçı düşünceleridir bu nedenle Dostoyevski aynı zamanda bunların hepsidir (Gide, 1968, s. 51). Heidegger, Dostoyevski gibi bir yazar ve onun romanları ile karşılaşmasının ona maddi dünyanın ötesindeki tranzendental/aşkın alanın asli önemini hatırlattığını (Heidegger'den aktaran Zimmerman, 2011, s. 53-54) ifade eder. Gide, Dostoyevski'yi *Yeraltı Dünyası* metninin meslek hayatının zirvesine ulaştırdığını düşünür. Bunu aşağıdaki alıntı ile öne sürebiliriz:

Dostoyevski *Yeraltı Dünyası* adlı küçük kitabını *Ebedi Koca*'dan önce yazmıştır. Bana sorarsanız bu kitapla o, edebî meslek hayatının zirvesine erişmiştir ve kitap, bütün eserlerinin kilit taşıdır; ya da düşüncelerinin anahtarını verir bize, diyelim isterseniz. İşte *Yeraltı Dünyası* 'nda şu: "Düşünen insan hiç iş görmez..." düşüncesinin bütün yönlerini göreceğiz. Bu düşünce ile eylemin entelektüel bakımdan az-çok bir aşağılık durumunun varlığını gösterdiği iddiası arasında sadece bir adımlık yol vardır. (Gide, 1968, s. 149-150)

V. V. Rozanov, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* metni için bir eleştiri kaleme almıştır. Bu eleştiri de eserin içerisinde çelişkiler olduğunu ifade eder. Ayrıca Gide, Dostoyevski'nin ömrü boyunca hem kötülük korkusuyla hem de kötülüğün (acı çekmenin) gerekli olduğu düşüncesiyle kıvranıp durduğunu öne sürer (Gide, 1968, s. 156). Rozanov, eleştirisinde iyilik nedenlerinin kötülük nedenleri kadar insanın akıldışı derinliklerinden esinlenerek oluşturulmuş olduğu analizinde bulunmuştur. Akıl ve akılcılık üzerine dayanan hiçbir dünya düzeninin insanın ruhunu ve akıldışı derinliklerini kapsamına alması olasılığı yoktu; ancak bir din insanın gelgeç ve yıkıcı eğilimlerinin üstesinden gelmesine yardımcı olabilirdi (Frank, 2017, s. 443).

Ayrıca Dostoyevski'nin, 1864'te yayımladığı *Yeraltından Notlar*'ında Çerņişevski ve *Ne Yapmalı*⁵ya göndermeler yer alır. En ünlü göndermesi Kristal Saray imgesidir (Berman, 2014, s. 295). Berman, Kristal Saray'ın Rusların modernliğe doğru büyük tarihsel sıçrayışı gerçekleştirdikleri takdirde elde edecekleri yeni özgürlük ve mutluluk tarzlarının bir simgesi olduğunu öne sürmüştür. Dostoyevski ile onun karşı kahramanı için de Kristal Saray modernliğin temsilidir. Burada modern hayatta kötü ve tehlikeli olan her şeyi, modern insanın savunması gereken her şeyi simgelemektedir (Berman, 2014, s. 295). Joseph Frank, *Dostoyevski* metninde Dostoyevski'nin *Yeraltından Notları*'nın özellikle birinci kısmının, Çerņişevski'nin "akılcı bencillik" felsefesine bir saldırı olduğunu öne sürmüştür. Çerņişevski'ye göre eğer insana bir kez istediği çıkarların nerede olduğu açıklanırsa, insan aklın ve bilimin yardımıyla kusursuz bir toplum kurabilecektir çünkü Çerņişevski insanın yapısının iyi ve akla saygılı olduğuna inanıyordu. Fakat Dostoyevski de bu fikre katılmasına karşın insanın aynı derecede kötülükle de dolu olduğuna, akıldışı ve yıkıcı eğilimlere sahip olduğuna inanıyordu. Başka bir noktadan bakılırsa, eleştirmenlerin ileri sürdüğü gibi, Çerņişevski'nin naif iyimserliğine bir cevap olarak yeraltı adamı aracılığıyla rahatsız edici doğruya karşıtlık (Frank, 2017, s. 444) iddia ediyordu.

Yeraltı insanı kişiliğinin hiçbir sabit tanımı kalmamıştır bu özelliklerini kendi içerisinde eritmiştir. Artık o hayatın içinden alınmış bir kişi olarak değil, daha çok bilincin ve hayalin öznesi olarak vardır. Ayrıca, Dostoyevski için de kendi öz bilincine karşı tarafsız olabilen ve onu sonuçlandırabilecek kişilik özelliklerinin ve niteliklerin taşıyıcısı olmaktan çıkar dediğimiz noktada yazar bunun aksine inşa ettiği kahramanın öz bilinci ve onun kısır döngüsüdür. Bu nedenle, Yeraltı İnsanı'nın yaşam içindeki karakteristik tanımı ile imgesinin sanatsal başatı kaynaşıp bütünleşir (Bahtin, 2004, s. 102).

Bahtin, *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* metninde Yeraltı kahramanının bir başkasının onun hakkında söylediği her şeyi gizlice dinlediğini ve adeta diğer insanların bilincinde aynadaki aksini izlediğini ve kendi imgesinin aynadaki, başkalarının bilincindeki tüm olası yansımalarını bildiğini ifade eder. Aynı zamanda hem başkalarının bilincinden hem de kendi öz-bilincinden bağımsız olan kendi nesnel tanımını bildiğini ve bir "üçüncü kişi"nin bakış açısını da hesaba kattığını belirtir. Ama tüm bu nesnel olduğu kadar önyargılı da olan tanımların, onu idrak eden kendi bilincine ait olduğunu ve bu nedenle de onları nihaileştiremeyeceğini de bildiğini bu tanımların sınırlarının ötesine geçip, onları böylece etkisiz

⁵ *Ne Yapmalı*, "Rus tarihinde ilk kez, aşağıdan yukarı modernleşme rüyasını dramatize eder." bkz. Berman, M. (2014) *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 294)

kılabileceğini metin içinde Bahtin okuyucularına açıklar. Yeraltı insanı son sözün ona ait olmadığını farkındadır ve kendisi, öz-bilinci ile ilgili olan bu son sözü elinden bırakmak istemez. Bu nedenle öz-bilinci belirlenemezliğiyle yaşar. Aslında bu durum Yeraltı İnsanı'nın karakteri değildir, metni kaleme alan yazarın onu ortaya koyma biçimini ifade eden belirleyici bir özelliktir. Son sözü kahramana bırakmak yazarın kurgusu için gereklidir (Bahtin, 2004, s. 104-105). Bahtin'e göre yazar kahramanı inşa eder fakat yabancı sözlerden, tarafsız tanımlardan değil çünkü yazar bir karakter, bir tip, bir mizaç inşa ediyor değildir; aslında onun inşa etmeye çalıştığı nesnelleşmiş bir kahraman imgesi değil, daha çok kahramanın kendisi ve dünyası hakkındaki söylemini inşa etmektir (2004, s. 105).

Bahtin, Dostoyevski'nin kahramanının bir ideolog olduğunu belirtir. O yalnızca yalnızca kendisine ve yakın çevresine dair bir söylem değildir bunun yanında dünyaya dair bir söylemdir. "Yeraltı İnsanı" Dostoyevski'nin ideoloğudur. Hatta onun metinlerindeki ilk ideolog kahramandır. Dostoyevski'nin ideolojik yaratıcılığı romanlarında önem kazanır ama kahramanın temsilinin temelinde yine öz-bilinç vardır. Bu nedenle dünyaya dair söylemler kahramanın kendisine ait söylemleriyle birleşir. Bahtin, Dostoyevski'ye göre dünyanın hakikatinin kişiliğin hakikatinden ayrılmaz olduğunu kaleme aldığını belirtir. (Bahtin, 2004, s. 132) Berman, *Yeraltından Notlar* metni ile Dostoyevski'nin aynı anda hem Rus modernleşmesinin ideologlarına karşı öldürücü bir saldırı olduğunu hem de modernist düşüncenin temel yapıtlarından biri olduğunu (2014, s. 328) öne sürmüştür.

Yeraltından Notlar'ın ilk kısmında 'Yeraltı İnsanı' on dokuzuncu yüzyıl adamının en başta karakteriz olduğu ve böyle olmaya içsel olarak mecbur olduğu; karakterli ve çalışkan bir insansa oldukça dar kafalı olarak (Dostoyevski, 2014, s. 5) görüldüğü ifade edilir. Gide, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ın kahramanını "On dokuzuncu yüzyılın faal adamı karakteriz bir kişidir" varsayımını ifade etmek için oluşturduğunu belirtir çünkü faal adamın orta değerde bir kimse olması gerekir, onurlu bir kimse kendi başına faaliyet gösteremez. Bu nedenle de Gide, Dostoyevski'nin kahramanın faaliyette, itibar kırıcı bir şey, düşüncesinin bir sınırlanışını görecektir; faaliyet gösteren kişi, orta değerde olanın etkisi altında bir Pyotr Stepanoviç, bir Smerdiyakov olacağını (Gide, 1968, s. 151) belirtir. Ayrıca Yeraltı adamı, aydınlar sınıfının bir üyesidir ve iyi eğitim almıştır. Düşünsel olarak nedenselliği kabul eder ama onun için bu nedensellik yargılarına göre yaşamak imkânsızdır. Frank, onun iç dünyasındaki yaşadığı duygu durumunu ve Dostoyevski'nin bunu yansıtmaya şeklini şöyle aktarır:

Aşağılık bir herif, ciğerinin beş para etmediğini fark etmekle bundan kendisine bir avunma payı çıkartıyor, gibidir. Ya da surata atılan tokat konusuna gelelim, bunu unutmak olanaksızdır çünkü "doğa yasaları da olsa, hakaret hakarettir". Dostoyevski böylece tamamıyla insanca bir tepkiyi 'aşağılık bir herif olduğu için kendinden nefret etme duygusunu, tokatlanmış olma hakaretine uğramanın yarattığı öfkeyi' her türlü manevi ve ateşleyici duygunun kökünün kazınmasına, dolayısıyla da insanca bir tepki gösterme olasılığının ortadan kalkmasına yol açan bilimsel bir mantıkla yan yana getirir. Yeraltı adamının aklı ona suçun ya da öfkenin akıldışı ve anlamsız olduğunu söyler ama vicdan ve onur duygusu yine de insan ruhunun yok edilemez oluşturucuları olarak varlıklarını sürdürür. (Frank, 2017, s. 449)

Yukarıdaki alıntının da betimlediği üzere Dostoyevski roman kahramanının içinde bulunduğu bu kibir diyalektiği kapanımı ve entelektüel kültürü arasındaki bağı birçok kez olmak üzere vurgular. Roman kahramanımız metinde "Kültürlü, kendini bilen bir adam kendine karşı hudutsuz bir titizlik göstermeden ve bazen nefrete vardırarak kadar kendisini küçümsemekten mağrur olamaz" (Dostoyevski, 2014, s. 48) der ve kendisinin yüzü ile iş arkadaşlarının yüzlerini karşılaştırdıktan sonra şu cümleyi kurar: "Varsın yüzüm güzel olmasın, fakat asil, manalı ve bilhassa fevkalade zeki görünsün" (Dostoyevski, 2014, s. 48). Yeraltı insanının bu kibri ve kendini önemse duygusu yer aldığı toplum içinde sahip olduğu konumu ile orantısız derecede büyüktür adeta balon gibi şişmiştir. Bu durumun nedeni ise onun 1840'lı yıllarda Rusya'da yaygın olan Avrupa kültürünü almış biri olmasıdır. Böyle biri empati yoksundur. Başkalarına karşı basit ve insanca duygular taşıma yeteneğini kaybetmiştir. Bu durum bencil kişilerin ve bireyselliğin egemen olduğu Batı Avrupa toplumunda ortaya çıkan ve Hobbes'un düşüncesini yansıtan herkesin herkesle savaşı gibi bir kardeş kavgasına benzemektedir (Frank, 2017, s. 461). Yeraltı İnsanı bu kibrini ve kendini beğenmiş tavrını

toplum içerisinde eşitsizliklerden kaynaklı yaşanan aşağılamayı tersine çevirebilmek için Nevski'deki gezintilerini sıklaştırarak bir subaya çarpmak için cesaretini toplamaya çalışır. Aşağıdaki alıntıda yer alan cümleleri ile bunu belirtir:

Son derece heyecanlanmışım. Niyetim beni her gün biraz daha sarıyor, daha mümkün görünüyordu. Sevincimden şimdiden yumuşayarak “Tabii çok hızlı çarpmam,” diye düşünüyordum, “Yolunu kesince çarpışırız, ama omuzlarımız hafifçe birbirine değer o kadar; hafif bir çarpışma olur, ben de onun bana çarpacağı kadar çarparım.” Artık kesin karar vermişim. Fakat hazırlıklarım hayli uzun sürdü, ilkin kılık kıyafetimin son derece düzgün olması gerekiyordu. Sokakta bir mesele çıkarsa, orada gezenlere karşı (bunlar kontesler, Prens D., edebiyatçılar gibi hep kalburüstü kimselerdi) giyinişim yüzünden mahcup olmamalıydım; kıyafetin karşınızdaki üzerinde büyük etkisi vardır, hatta bir dereceye kadar size sosyete adamlarıyla eşitlik sağlar. (Dostoyevski, 2014, s. 57-58)

Bu pasajın ileri sürmek istediği düşünce aslında Dostoyevski'nin alaycı bir tarzda ifade ettiği eşitsizlikten doğan aşağılanmaya karşı bir demokratik protestodur. Dostoyevski bu değerler cetvelini bir noktada tersine çevirir ve kahramanın eşitlik hakkını arama arayışını gülünç bir kibir olarak gösterir. Bu nedenle kahramanın kendine eziyet etmekten hoşlanması bu kibir diyalektiğinin, demokratik protestonun bir parçasıdır (Frank, 2017, s. 462). *Yeraltından Notlar*'ın birinci kısmında 1860'lı yılların felsefesi ve etik anlayışı eleştirilirken, ikinci kısmında da, 1840'lı yılların o duygusal Toplumsal Romantizm'i eleştirilir (Frank, 2017, s. 459). *Yeraltından Notlar*'ı bütününe bakarak incelediğimizde 1840'lı yılların bencil toplumsal romantizminin tam anlamıyla olumsuz bir değere sahip olmadığını ifade edebiliriz. Bir noktada manevi soyluluk anlayışını geliştirmiş ve bireyin ahlaksal sorumluluğunu vurgulamıştır (Frank, 2017, s. 469).

Çalışmamızın bu bölümünde yer verdiğimiz Dostoyevski'nin metni bir toplum eleştirisini bizlere sunmaktadır. Modern toplum eleştirisini okuyucu ile buluşturan Dostoyevski metinde modern insanın içinde bulunduğu tinsel çöküşü betimlemiştir. Modern çağın rasyonel ölçütlerine karşı kaleme alınmış bu eser insanın tinsel çöküşünün empati yoksunluğu ile beraber onu bunalıma götürdüğünü bizlere aktarmaktadır

Sonuç

Bu çalışmada *Modernite Üzerine* başlıklı bölümle “modern, modernite, modernleşme ve modernizm” kavramları tartışılarak modernitenin krizi vurgulanmıştır. Bu bağlamda modern dönemde Almanya'nın sosyolojik yapısı ve modernite ile olan ilişkisi Goethe'nin *Faust* metni ile ele alınmıştır. Goethe metnin ilk halini 1773-1775 yılları arasında “*Urfaust*” adı ile tamamlamıştır ve 60 yıl boyunca bu yapıt üzerinde çalışmış ve son olarak *Faust* ismiyle dünya tiyatrosu için önemli bir eser bırakmıştır. Aydınlanma çağı düşünceleriyle eğitim alan ve yetişen Goethe bu çağda yaşanan tinsel bunalımı bir “Tin Tregedyası” olarak nitelendirebileceğimiz şekilde *Faust* ile öne sürmüştür. Güngörmez'in aktardığı ve tartıştığı Veogelin'in düşünceleri ışığında aşkın alan ve içkin alan arasındaki gerilimi ele alan bu eseri modern çağda yaşayanlar için bir “İnsanlık Draması” olarak isimlendirebileceğimizi öne sürdüm.

Dostoyevski *Yeraltından Notlar* metninin 1864'de yayımlamıştır. Dostoyevski'nin “Yeraltı Adamının” toplumdaki diğer insanlarla arasındaki ilişkisi iyi değildir. İnsanlarla bazen arasına mesafe koyar, bazen onlarla arasındaki sınıfsal farkı eşitlemek için çabalar sarf eder. Yalnızlığının oluşturduğu eziklik duygusu ile anlamsız kibrinden nasıl vazgeçebileceğinin düşüncelerinde endişe ve merak içerisinde yer alır. Yeraltı Adamı tüm bunları yaparken, Dostoyevski Yeraltı Adamının yüreğinin, doğasının o duygusal özünün ahlaksal duyarlılığını kaybetmediğini bundan daha açık şekilde dile getiremezdi (Frank, 2017, s. 468). Yeraltı Adamının duygusal özünü ve ahlaksal duyarlılığını kaybetmemiş olması onun modernitenin içerisinde rasyonel davranan insanların yaşadığı inanç krizini vurgulamıştır.

Modern dönem eski geleneklerin ortadan kalktığı, kadim kültürlerin etkisini kaybettiği bir dönem olarak ifade edilir. Bu dönemde toplum içerisinde birey ön plana çıkar. Bireyin kahramanlıkları, bireyin çıkarları ve çatışmaları dönemin ruhunu ortaya koyar. Her şeyin değişip bir hesaba bağlandığı, akılcı

tutumların öne çıktığı ve başkaları üzerinde hakimiyet kurma duygusunun olduğu evre ise modernizmdir. Bu evrede sanatsal ve estetik duyguları yaşama isteği, gelenekle olan bağ yerini akılcı tutumlara bırakmaktadır. Tarihin ve geleneğin bütün tortuları atılır her şey aklın ve bilimin süzgecinden geçirilir. Bu nedenle ön plana akıl ve bilim çıkmıştır. Doğa ve toplum üzerinde hakimiyet kurma endişesini akıl ve bilim aracılığıyla geliştiren bir dönemdir. Değişen düşünce ve toplum yapısı, bireyin ön plana çıkması ile bireyin kişilik yapısı üzerinde psikolojik bir baskı oluşmasına neden olmuştur. Modern dönemdeki gelenekten uzaklaşan şehir yaşamı psikolojik baskının önemli nedenleri arasındadır.

Yapılan bu çalışmanın amacı her iki metin içinde modernitenin krizi tartışmalarını saptamaktır. Her iki metin içinde “modern” çağda ana kahramanların düşünceleri ve davranışları incelenmiştir. Kahramanlar bir taraftan buldukları psikolojik ve sosyolojik durumları eleştirirken bir taraftan da moderniteyle hesaplaşma içerisindedirler. Goethe'nin Faust'u ve Dostoyevski'nin Yeraltı İnsanı toplumun aydın kesimi içerisinde yer alarak ironik bir şekilde içinde buldukları durumları tartışırlar. Her iki metinde de ana kahramanlar modern çağın oluşturduğu krizi derinden yaşamaktadırlar.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Aytaç, G. (1999). *Genel edebiyat bilimi*. İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Bağmancı, E. (2019). *Edebiyat sosyolojisi bağlamında Gültekin Akın ve Nazik El-Melaïke'nin şiirlerinin karşılaştırılması*. [Doktora Tezi]. Şanlıurfa: T.C. Harran Üniversitesi SBE.
- Bahtin, M. M. (2004). *Dostoyevski poetikasının sorunları* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Baudelaire, C. (2013). *Modern hayatın ressamı* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berman, M. (2014) *Katı olan her şey buharlaşıyor* (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore T. & Nisbet, R. (2010). *Sosyolojik çözümlemenin tarihi*, (M. Tunçay & A. Uğur, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Cuma, A. (2009). Edebiyat sosyolojisi ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi - sanat ve bilimin sınır ötesi etkileşimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 82-94
- Çiğdem, A. (1997). *Bir imkan olarak modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dostoyevski, F. M. (2014). *Yeraltından notlar* (N. Y. Taluy, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eagleton, T. (2014). *Edebiyat kuramı* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eckermann, J. P. (2007). *Yaşamının son yıllarında Goethe ile konuşmalar* (M. Kahraman, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Escarpit, R. (1992). *Edebiyat sosyolojisi* (H. Portakal, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Frank, J. (2017). *Dostoyevski* (Ü. İnce, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Gide, A. (1968). *Dostoyevski* (S. Tiryakioğlu, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goethe, (2011). *Faust* (S. İ. Sönmez, Çev.). İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Güngörmez, B. (2014). *Modernite ve kıyamet*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Güngörmez, B. (2011). *Eric Voegelin insanlık draması*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Gürkan, H. (2013). “Orhan Kemal’in eserlerinde metropol yaşam içerisinde modern yaşam manipülasyonları ve bireylerin ‘özgür’lükleri”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 219-234.
- Huxley, A. (2016). *Edebiyat ve bilim* (Ü. Özünlü, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Kafka, F. (1998). *Aforizmalar* (O. Çakmakçı, Çev.). İstanbul: Altıkkırkbeş Yayın.
- Lukacs, G. (1975). *Çağdaş gerçekliğin anlamı* (C. Çapan, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Lukacs, G. (2003). *Roman ruramı* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lukacs, G. (2011). *Goethe ve çağı* (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Meriç, C. (2014). *Jurnal Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Meriç, C. (2016). *Sosyoloji notları ve konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moretti, F. (2005). *Modern epik* (N. İleri & M. M.Şahin, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Moretti, F. (2018). *Mucizevi göstergeler* (Z. Altok, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Parla, J. (2015). *Don Kişot'tan bugüne roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Plehanov, G. V. (1967). *Sanat ve sosyalizm* (S. Mimoğlu, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Şimşek, M. E. (2014). *Moderniteden postmoderniteye uzanan bir köprü: Zygmunt Bauman*. [Yüksek Lisans Tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE.
- Tepe, S. (2019). *Edebiyat sosyolojisi bağlamında gözetim toplumu: İsa'nın güncesi ve yalnızlar için çok özel bir hizmet romanları*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi SBE.
- Todorov, T. (2014). *Poetikaya giriş* (K. Şahin, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Toulmin, S. (2002). *Kozmopolis -Modernite'nin gizli gündemi* (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yazıcı, H. (1991). *1970-1980 dönemi romanımızda sosyal boyut*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi SBE.
- Zimmerman, M. E. (2011). *Heidegger moderniteyle hesaplaşma* (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Wolin, R. (2012). *Heidegger'in çocukları* (H. Arslan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.